



BAŚNIE W PROCESIE TRANSFORMACJI

Magdalena Bednarek, *Baśni przeobrażone. Transformacje bajki i baśni w polskiej epice po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Studia Filologia Polska nr 223, Poznań 2019, ss. 304.

Książka Magdaleny Bednarek (2019) pt. *Baśni przeobrażone. Transformacje bajki i baśni w polskiej epice po 1989 roku* stanowi pierwszą w Polsce monograficzną rozprawę poświęconą obecności baśni – konwencji, jak i charakterystycznych dla niej wątków oraz motywów, w najnowszej rodzimych literaturze adresowanej do dorosłych odbiorców. Chociażby z tego względu należy pracę pani Bednarek uznać za propozycję pionierską, mającą szansę wypełnić lukę w rodzimych badaniach literaturoznawczych. Do tej pory nie powstała żadna przekrojowa publikacja, która zawierałaby analizy i interpretacje przykładów literackich przynależnych do różnych gatunków epickich, takich jak fantasy, powieść psychologiczna, obyczajowa, romans oraz kryminał, pokazująca spectrum zjawisk formalnych oraz semantycznych wyrastających z baśni. Współcześnie zdecydowanie większym zainteresowaniem badaczy cieszy się bowiem rodzima literatura dla dzieci i młodzieży powstała pod wpływem baśniowych lektur, czego dowodzą cenne publikacje Weroniki Kosteckiej (2014), Kamili Kowalczyk (2016) i Katarzyny Słany (2016). Autorka recenzowanej rozprawy zdaje sobie z tego sprawę, bardzo dobrze orientuje się w literaturze przedmiotu, krajowej i zagranicznej, zna najważniejsze opracowania z zakresu baśni oraz baśniosfery (termin Ryszarda Waksunda; 1978:99-119), z których w sposób świadomy, nierzadko też krytycznie czerpie. W swych rozważaniach sięga także do opracowań folklorystycznych, m.in. do haseł ze *Słownika polskiej bajki ludowej* (t. 1-3, Wyd. Naukowe UMK, Toruń 2018; wersja on-line: bajka.umk.pl; Wróblewska 2018). Połączenie rozważań odnoszących się do literatury dla dorosłych i twórczości najmłodszych, przy uwzględnieniu kontekstu folklorystycznego, daje ciekawe efekty poznawcze. Przełamuje

schematy myślenia o twórczości dla dzieci jako „literaturze osobnej” (termin Jerzego Cieślakowskiego; 1985), która – jak się okazuje w praktyce – wcale nie jest osobna, wyrastając na gruncie szeroko pojętej tradycji literackiej i pozaliterackiej. Nic dziwnego więc, że książka o baśni w polskiej epice po 1989 roku już doczekała się wnikliwych, pochwalnych, ale i polemicznych recenzji, dowodzących jedynie wagi podjętej problematyki (Kostecka 2020).

Przedstawiona do recenzji praca ma charakter klasycznie skomponowanej monografii składającej się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, bibliografii i indeksu. We wstępie autorka formułuje cel pracy, za który uznaje charakterystykę baśni w powstałej po 1989 roku polskiej epice adresowanej do czytelników dorosłych. Badaniem objęte zostały przeobrażenia baśni jako gatunku, transformacje tradycyjnych wątków oraz postaci, jak również wyobrażenia na temat tytułowej konwencji obecne w samej literaturze. Badaczka przy okazji formułowania celu dokonuje również wyjaśnienia terminów wykorzystanych w pracy, precyzując rozumienia pojęć baśń i bajka. Mając świadomość ich odrębności na płaszczyźnie teoretycznej, wskazuje na problematyczność tego typu rozróżnienia w praktyce społecznej. W powszechnym użyciu obie nazwy bywają stosowane zamiennie, a i sami pisarze nie stronią od tych określeń traktowanych jako synonimiczne, posługując się nimi swobodnie. Ponadto, na co badaczka zwraca uwagę, w kulturze współczesnej, kształtowanej pod wpływem postmodernizmu, w literaturze pięknej rozmywa się i zaciera granice gatunków, zwłaszcza baśni, o czym przekonująco w swej książce pisała wspomniana Weronika Kosteczka (2014). Byś może z teoretycznoliterackiego punktu widzenia ta nieostrość

stosownych pojęć – bajka i baśń, może wydać się pewnym mankamentem pracy, jednak takie podejście wydaje się rozwiązaniem koniecznym, gdy przychodzi się zmierzyć z twórczością dla dorosłych, której twórcy uciekają od wszelkich jednoznaczności. Synkretyzm gatunkowy staje się jednym z kluczy mówienia nie tylko o literaturze, ale i o współczesności.

Jak była o tym mowa, rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, z których każdy stanowi studium przypadku/przypadków służącego/służących omówieniu kwestii bardziej ogólnych o charakterze teoretyczno-i historycznoliterackim. Na konkretnych przykładach literackich Bednarek omawia sposoby wykorzystania baśni, czyniąc to w sposób głęboki i przekonujący, z odwołaniem do cytatów z dobrze dobranych utworów, do recenzji i opracowań odnoszących się bezpośrednio do danego dzieła, jak też do właściwie dobranej literatury przedmiotu. Wśród interpretowanych utworów znajdują się reprezentatywne dla omawianej problematyki, uznane przez krytyków i czytelników dzieła, takie jak *Wroniec* (2009) Jacka Dukaja, *Królowa Tiramisu* (2008) Bohdana Sławińskiego, *Sońka* (2014) Ignacego Karpowicza, opowiadanie *Kwestia ceny* (1990) Andrzeja Sapkowskiego, bajki Bohdana Butenki zebrane w tomie *Krulewna (!) Śnieżka* (2008), *Co się stało z naszą bajką?* (1994), *Prawiek i inne czasy* (1996) Olgi Tokarczuk, ale też mniej popularne, jak *Bajeczki dla wnuczka* (2002) Andrzeja Pilipiuka, *Niebieska Kapturka* (2016) Szybora, Piotra Nowackiego i Łukasza Mazura, *Miasto Szklanych Słoni* (2010) Mariusza Sieniewicza, *Jaś i Małgosia* (2005) Leszka K. Talki, *Madame Sinobroda* (2010) Renaty Brożek, *O dzielnych księżniczках i pięknych królewiczach* (2015) Weroniki Józwiak i *Czerwony Kapturek* (2005) Joanny Olech. Wszystkie utwory, których w pracy omówiono zdecydowanie więcej, także przykłady pochodzące z literatury zachodniej, zostały gruntownie zanalizowane i podporządkowane założeniom przyświecającym poszczególnym rozdziałom.

Rozdział pierwszy „Skradziony język baśni” poświęcony jest prezentacji tytułowej konwencji i możliwościom (fabularnym,

narracyjnym, stylistycznym, ontycznym i aksjologicznym), jakie ona daje autorom literatury współczesnej. Badaczka na wybranych przykładach pokazuje, jak poprzez nawiązania do popularnego gatunku autorzy budują antywzorce – antybaśń, aby mówić o m.in. o historii, polityce czy współczesnej roli kobiet w Polsce. Pierwszym przykładem ułatwiającym prezentację podjętej tematyki jest *Wroniec* Jacka Dukaja, jeden z nielicznych w pracy utworów zaliczanych do literatury dla dzieci, choć jak przekonująco wykazała Bednarek, w większym stopniu nadający się dla czytelników dorosłych, potrafiących odczytać liczne kulturowe, polityczne i literackie aluzje wpisane w inspirowany baśnią przekaz. Drugim wybranym utworem jest *Królowa Tiramisu* Bohdana Sławińskiego, w którym baśń, ujawniająca się przede wszystkim na poziomie stylu, a także rozwijająca się równolegle do wątku realistycznego, służy pokazaniu autonarratywizacji bohatera. Jako trzeci w rozważaniach pojawił się utwór *Sońka* Ignacego Karpowicza. Baśniowość ujawnia się w tekście poprzez rozproszone aluzje do immanentnych cech baśni, co ułatwia autorowi budowanie – na zasadzie zaprzeczenia wskazanych cech – tragizmu rzeczywistości, wiodąc do stworzenia antybaśni. W finalnej części rozdziału badaczka w sposób udany definiuje antybaśń i wykazuje jej możliwości sensotwórcze w kreowaniu współczesnej literatury.

Drugi rozdział pt. „Prze-pisywanie fabuł” dotyczy nowych wersji powszechnie znanych fabuł, np. losów Królowny Śnieżki czy Czerwonego Kapturka. Autorka precyzyjnie definiuje pojęcia znane w zachodniej literaturze przedmiotu, a przeniesione na rodzimy grunt, takie jak retelling, rewriting, przyjmując polski odpowiednik – prze-pisywanie, co należy uznać za właściwą praktykę. Przykładem, służącym pokazaniu zasad nowego opowiadania starej historii, są m.in. znane opowiadanie o wiedźminie *Kwestia ceny* Andrzeja Sapkowskiego, bajki Bohdana Butenki z tomu *Krulewna (!) Śnieżka*, *Co się stało z naszą bajką?* Hanny Krall, *Prawiek i inne czasy* Olgi Tokarczuk, *Bajeczki dla wnuczka* Andrzeja Pilipiuka, *Niebieska Kapturka* Szybora, Piotra Nowackiego i Łukasza

Mazura, *Miasto Szklanych Słoni* Mariusza Sieniewicza, *Jaś i Małgosia* Leszka K. Talki, *Madame Sinobroda* Renata Brożek, *O dzielnych księżniczках i pięknych królewiczach* (2015) Weroniki Józwiak.

Wielość przykładów pozwala autorce wykazać, jak różnym celom może służyć konwencja baśni – jako środek parodii, krytyki społecznej, ale też jako sposób mówienia o nowych zjawiskach, takich jak transseksualizm, stereotypy płciowe i defamiliaryzacja. Przy okazji prezentacji tych nowych tendencji wykorzystuje prace z zakresu gender studies, jak też z antropologii (Kuligowski 2016). Umiejętnie odwołuje się również do materiału folklorystycznego, korzystając z haseł ze *Słownika polskiej bajki ludowej* i znajdujących się tam podpowiedzi. Na przykład lektura hasła „Sinobrody” (Wróblewska 2018: 156-161) umożliwiło autorce głębszą interpretację powieści Renaty Brożek pod przewrotnym tytułem *Sinobroda*. Wątek o seryjnym mordercy, znanym przede wszystkim z kultury francuskiej, jest jednym z wielu wskazujących na to, że polscy pisarze korzystają głównie z zachodniej tradycji, w mniejszym stopniu rodzimej. Zwłaszcza baśni Perraulta oraz braci Grimm, do tego w ograniczonym zestawie wątków, takich jak Jaś i Małgosia, Czerwony Kapturek, Śpiąca Królewna oraz Kopciuszek, decydują o kształcie polskiej literatury inspirowanej baśniowymi opowieściami. Wątki te, odmiennie niż w popkulturze, przetwarza się w duchu komicznym, groteskowym, jak też psychologicznym i realistycznym, rzadziej proponując nowe odczytania znanych opowieści.

W ostatnim rozdziale „Metamorfozy postaci” autorka zajęła się transformacją wybranych bajkowych postaci, w tym księżniczek i czarownic, uznając je za dopełniające się obrazy kobiecości. Do analizy pierwszej grupy postaci wybrano zarówno utwory literackie, jak *Siostra* (1996) Małgorzaty Saramanowicz, *Matrioszka* (2013) Marty Dzido, *Absolutna amnezja* (1995) Izabeli Filipiak, *Kieszonkowy atlas kobiet* Sylwii Chutnik (2009), Anny Nasiłowskiej opowiadanie *Królewna Śnieżka* (2004), *Spoowiedź Królewny Śnieżki* (2012) Mariusza Sieniewicza, jak też zjawiska artystyczne,

m.in. wystawę fotograficzną Thomasa Czarneckiego „From Enchantment do Down” (2012) oraz plakat Doroty Walentynowicz pt. *Roszpunka* z cyklu *Bajki* (2015). Na podstawie przeprowadzonych analiz wykazano, że w polskiej literaturze, szerzej kulturze współczesnej – zerwano, a może próbuje się zerwać ze stereotypem bajkowej królewny jako istoty biernej, przypisując jej głównie treści feministyczne, choć nie jest to regułą.

Drugą grupę tekstów, nawiązujących z kolei do narracji o czarownicach, tworzą powieści *Prawiek i inne czasy* (1996) oraz *Prowadź swój pług przez kości umarłych* (2009) Olgi Tokarczuk, *Kabaret metafizyczny* (1994) Manuela Gretkowskiej, *Chwała czarownicom* (1994) Krystyny Kofty, jak też wybrane utwory z literatury popularnej, w tym Katarzyny Bereniki Miszczuk powieści *Szeptucha* (2016) i *Jaga* (2019), gdzie też występują interesujące wcielenia postaci znachorek i wiedźm. Zaproponowana w rozdziale analiza wybranych tekstów, podobnie jak w wypadku opowieści o księżniczkach, pozwoliła wpisać postaci literackich czarownic w nurt rozważań feministycznych, chociaż częściej, jak słusznie zauważa Bednarek, w dalszym stopniu funkcjonujących w nurcie kobiecych ról tradycyjnych.

W zakończeniu autorka zbiera najważniejsze wnioski (baśń w literaturze m.in. jako repetycja, fantazja, repozytorium okropności, opresja, matryca poznawcza), wykazując ponadczasowość wzorca tytułowego gatunku jako pomostu między kulturami oraz pisarzem a czytelnikiem, także między literaturą dla dzieci a literaturą dla dorosłych.

Reasumując, należy stwierdzić, że praca Magdaleny Bednarczyk jest pracą wartościową, bardzo dobrze opracowaną pod każdym względem. Jest pierwszą monografią przekrojowo ukazującą wpływ baśni na polską twórczość literacką powstałą po 1989 roku. Zaproponowane interpretacje, nawet jeśli dotyczą dzieł znanych i niejednokrotnie recenzowanych na łamach prasy czy opisywanych w opracowaniach naukowych, charakteryzują się oryginalnością i rzetelnością. Autorka, wykazując się znaczną samodzielnością sądów oraz bogatą wiedzą, nie boi się polemizować

z utartymi opiniami, proponuje własne odczytania znanych i mniej znanych tekstów. Jest to więc praca godna rekomendacji.

VIOLETTA WRÓBLEWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Bibliografia

BEDNAREK, M. (2019). *Baśni przeobrażone. Transformacje bajki i baśni w polskiej epice po 1989 roku*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

CIEŚLIKOWSKI, J. (1985). *Literatura osobna*. Wrocław: Nasza Księgarnia.

KOSTECKA, W. (2014). *Baśń postmodernistyczna: przeobrażenia gatunku. Intertekstualne gry z tradycją*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.

KOSTECKA, W. (2020). *Metamorfozy baśni i baśniowe metamorfozy*. „Dzieciństwo. Literatura i Kultura”, 194-216.

KOWALCZYK, K. (2016). *Baśń w zwierciadle popkultury. Renarracje baśni ze zbioru „Kinder- und Hausmärchen” Wilhelma i Jakuba Grimmów w przestrzeni kultury popularnej*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

KULIGOWSKI, W. (2016). *Defamiliaryzatory. Źródła i różnicowanie antropologii współczesności*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

SLANY, K. (2016). *Groza w literaturze dziecięcej. Od Grimmów do Gaimana*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.

WAKSMUND, R. (1978). *Bajkosfera, czyli o życiu semiotycznym fabuł baśniowych. Rekonesans badawczy*. „Litteraria”, seria A, nr 191, 99–119.

WRÓBLEWSKA, V. (2018). *Sinobrody*. W: V. Wróblewska (red.), *Słownik polskiej bajki ludowej*. (s. 156-161). Toruń. Wydawnictwo Naukowe UMK.

WRÓBLEWSKA, V. (red.) (2018). *Słownik polskiej bajki ludowej*. T. 1-3, Toruń. Wydawnictwo Naukowe UMK. Wersja online: bajka.umk.pl.